

Počátky lidské kultury v Čechách

Přes zakořeněnou nevíru v existenci paleolitu na našem území se postupně hranice poznání o tomto období posouvaly až k současnému stavu, který si nezádá s evropskou úrovní výzkumu nejstarších dějin lidstva. Klíčovou úlohu v tomto procesu sehrál Jan Fridrich (1938–2007), zakladatel moderně pojatého výzkumu paleolitu v Čechách. Především na jeho odkaz navazuje následující článek, který se snaží shrnout dosavadní sumu vědění o nejstarším úseku lidských dějin na našem území.

■ Ivana FRIDRICHOVÁ – SÝKOROVÁ

Archeologický ústav
AV ČR, Praha, v. v. i.

Doba zakladatelů – nejstarší paleolit

Osídlení střední Evropy sahá do vzdálené minulosti, do období spodního pleistocénu. Tedy na přelom třetihor a čtvrtohor přibližně před 2 mil. lety. Jedná se o chronologický úsek dějin naší Země, kdy i střední Evropa, v období klimatických optim, zabezpečovala

dostatečně vhodné podmínky pro život tehdy ještě méně teplotně adaptovaných lidí na našem území. Tuto dobu lze charakterizovat modelem dynamických pulsací biocenóz a lidských populací. Nejstarší lokality (Beroun, horizonty AIII a AII) lze datovat do tegelenu (1,8–1,7 mil. let B.P.), kulturně k protoacheulénu, resp. acheulénu obecně (**obr. 1**). Tedy do kulturního okruhu, který provázal nejstarší lidstvo v obrovském časoprostorovém úseku spodního až svrchního pleistocénu (od nejstaršího až po konec středního paleolitu) a navíc po většině Starého světa. Další nálezy, Suchdol I a II, spadají do waalu, nejmladší Čakovice na jeho konec, všechny tři k okruhu vyvinutého oldovanu. Čechy byly v této době osídlovány krátkodobě, opakovaně a pouze v obdobích klimaticky vhodných jak pro růst rostlinného pokryvu, tak i zvířata, která se již v této době stávala oblíbenou součástí lidského jídelníčku. Postavení člověka na vrcholu potravní pyramidy jasně ukazuje na důležitost získávání masité potravy formou lovu, neboť mrchožroutství (tedy jeho aktivní provozování) pobyt na pyramidovém vrcholu zcela vylučuje, jakkoliv se mýty o lidech – mrchožroutech hodí do zaběhaného modelu jednoduché lineární evoluce, tedy od jednoduchého po složitější. Nic na tom nemůže změnit

ani skutečnost, že patrně jako většina velkých karnivorů, jsme i my byli tehdy příležitostnými mrchožrouty. Kdo by nepohrdl nabízenými koláči získanými prací jiných? V tom jsme si patrně s našimi předky mnohem bližší, než si dokážeme připustit. Nejstarší paleolit je tak dobou pionýrů, v tom nejlepším smyslu slova průkopníků, jejichž dovednostem, včetně schopnosti předávání kulturních vymožeností nebiologickou cestou, vdčíme za postavení solidních základů stavby zvané lidská kultura. Experiment Matky Přírody, jakkoliv s rodem *Homo* působil zpočátku poněkud odvážně, vezmeme-li v úvahu naše biologické vybavení a nároky, které jsou na člověka v rámci pleistocénní přírody klade, byl zdá se úspěšně nastartován a člověku pomalu avšak jistě přibývalo sebevědomí k úspěšnému zásahu do dějin Země. V době imigrací do centrální Evropy se kulturní jednota nejstaršího paleolitu narušila nejrůznějšími vývojovými trendy, vyvolanými patrně regionálními odlišnostmi osídlovacího světa. Tyto kulturní proudy daly ve starém paleolitu vzniknout acheulénu a staropaleolitickým drobnotvarým industriím v širším slova smyslu, které mnohem čitelněji odrážejí variabilitu kulturního vývoje v celkově unifikujícím prostředí dvou hlavních kulturních okruhů staropaleolitického vývoje.

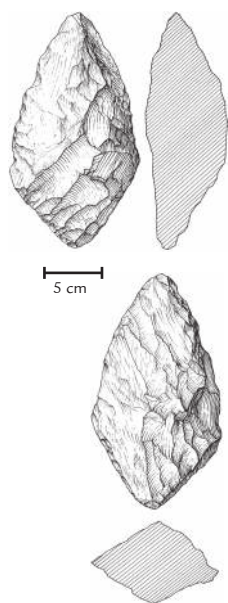
■ **Obr. 1** Beroun, horizont AIII. Ukázka kamenné štípané industrie. Foto D. Stolzová.

Doba tvůrců – starý paleolit

Starý paleolit zaujímá v absolutní chronologii dobu asi od 0,75 mil. let B.P. do cca 0,3 mil. let B.P., se zásadním předělem v elsteru (OIS 14) před cca 0,55–0,5 mil. lety. Pro starší fázi starého paleolitu jsou nejdůležitější lokalitou u nás Přezletice (**obr. 2**), naleziště se sekvencí pěti archeologických horizontů (A1–A5, nejdůležitější je A3), se sídelním objektem, ohništěm a zónami aktivity. Nálezy z vrstvy A3 představují pozůstatek základního tábora (dříve interpretovaného jako zimní přechodné tábořiště) v inundaci velké řeky, se zbytky bohaté savčí fauny, ptáků a ryb, jakož i velkou kolekcí kostěné a kamenné

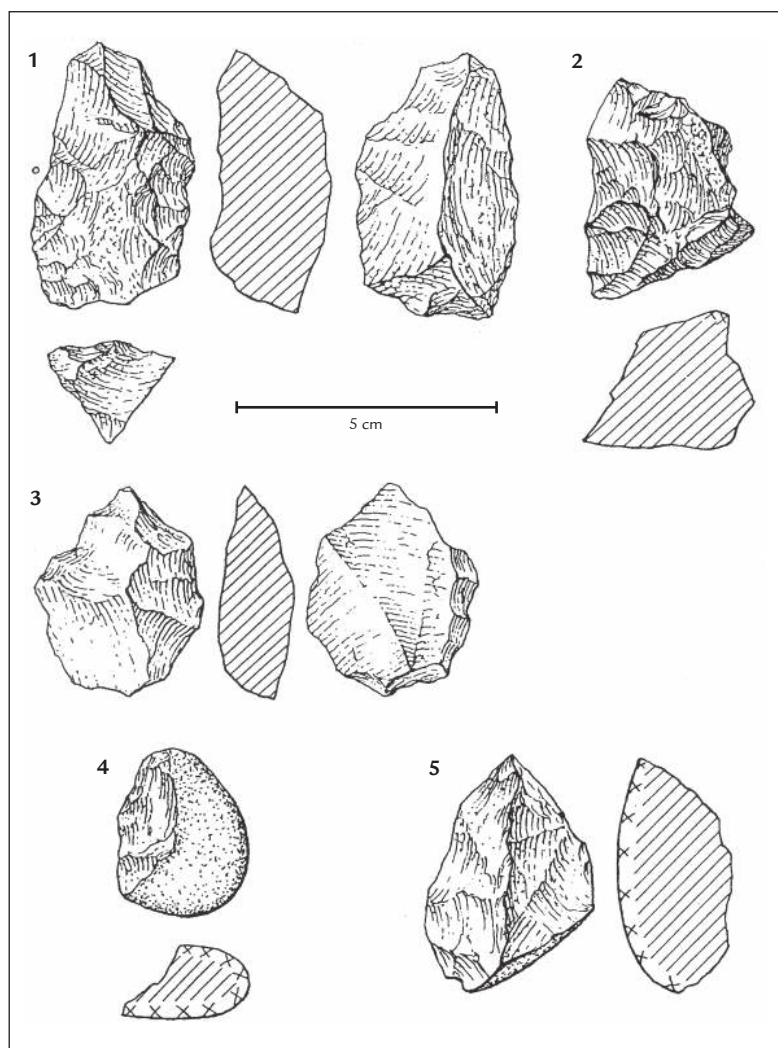
■ **Obr. 2** Přezletice u Prahy. Rekonstrukce sídliště staropaleolitického člověka ve vrstvě A3. Kresba J. Fridrich.

■ **Obr. 3**
Přezletice
u Prahy, okres
Praha-východ.
Pěstní klín.
Kresba J. Fridrich.

industrii širokého typového spektra s nehojnými pěstními klíny (**obr. 3**) a tendenci k drobnostvarosti. Jde o typovou lokalitu facie přezleticienu. Kulturně obdobná naleziště – Bečov IB, Hořešovičky, Braškov a Beroun AI ukazují, že nositelé přezleticienu ovládali krajinu od niv velkých řek až po polohy vysoko položených plošin.

Další kulturu (starý acheuléen) reprezentuje lokalita Bečov II. Ta v Čechách preferuje dokonalou kamennou surovinu a odlišuje se spektrem artefaktů, zejména vysokým podílem bifasů, především pěstních klínů (**obr. 4**). Doba starší fáze starého paleolitu je v Čechách poměrně dobře poznáným a zkoumaným obdobím, které disponuje nepředstavitelným potenciálem informačních zdrojů, které jsou z hlediska výzkumu paleolitu v Evropě unikátní. Je proto samozřejmé, že je této době věnována i zvýšená pozornost, která přinesla ovoce v podobě modelací způsobů chování staropaleolitických lovců a sběračů i úvah o sociálním uspořádání lovecko-sběračských komunit, jejich velikostí a zdrojích nutných pro smysluplnou existenci lidského

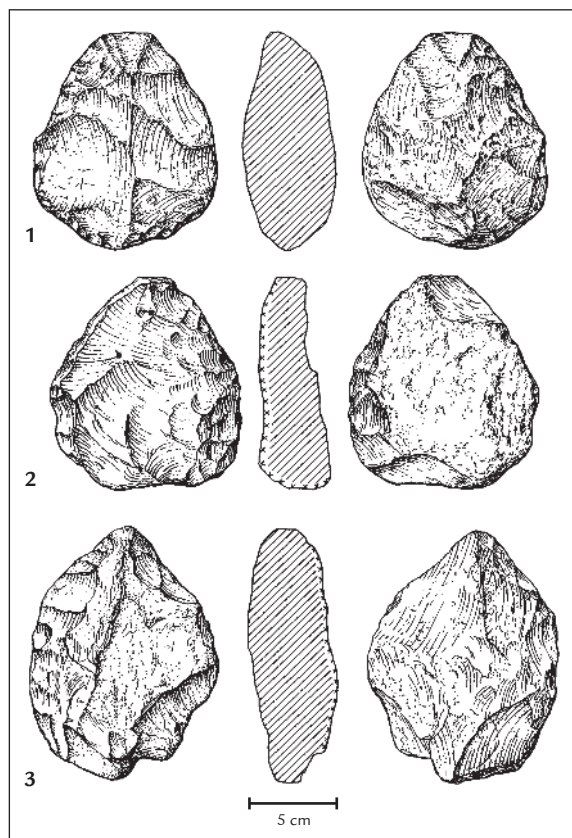

■ **Obr. 5** Račiněves, okr. Litoměřice. Ukázka kamenné štípané industrie. Kresba J. Fridrich.

rodu v podmínkách přírodního prostředí středopleistocénní přírody, při zachování dynamiky rovnovážného stavu ekosystému tehdejší přírody.

Mladší stupeň starého paleolitu se podařilo vydělit na základě nálezů z lokalit Račiněves, Tmaň, Velké Přítočno, Kročehlavy, Karlštejn-Altán a Horky II. Základním nalezištěm je Račiněves, s pozůstatky specializované zpracovatelské činnosti (ohniště a sušící pece), v doprovodu drobnostvaré industrie a kostěných nástrojů, které řadíme do rein-sdorfského interglaciálu (OIS 11), v absolutním datování do doby kolem 0,4 mil. lety B.P. (**obr. 5**). Další bohaté nálezy na lokalitách Tmaň (**obr. 6**), Velké Přítočno, Kročehlavy I a nově Kročehlavy II ukázaly, že nositelé drobnostvarých industrií mladšího stupně starého paleolitu dokázali v české kotlině ovládat všechny krajinné biotopy.

Zatímco předchozí období vývoje člověka lze nazvat dobou zakladatelů, ve starém paleolitu se setkáváme s vyspělou a do jisté míry velmi sebevědomou lidskou kulturou. Lidé starého paleolitu se již svým projevem velmi blíží současnému chápání výjimečnosti našeho rodu. Již ve starší fázi tohoto období se dosavadní poznatky soustřeďují především okolo jejich schopností zajistit si dostatek rozmanité potravy, která, jak dokládají nálezy z Přezletic, zahrnovala masitou složku, poskytovanou prakticky všemi tehdy žijícími druhy zvířat, a to nezávisle na jejich velikosti i živlech, které jim byly domovem. Člověk byl již v této době univerzálním lovcem, kterému neodolala stvoření, žijící ve vzduchu, vodě, či na pevné zemi. Navíc je poprvé přímo dokázáno požívání rostlinné potravy (Gesher Bennot Y'aaqov v Izraeli), což u omnivorů nikterak nepřekvapuje, leč přímý doklad

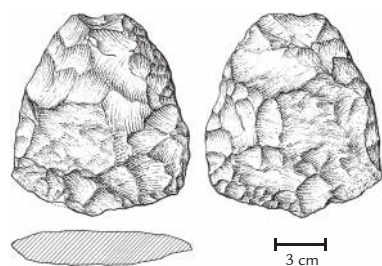

■ **Obr. 4** Bečov II u Mostu. Ukázka kamenné štípané industrie, pěstní klíny. Kresba J. Fridrich.

vždy potěší. Vrcholu lovecko-sběračských kultur se poprvé lidstvo dočkalo v následující, mladší fázi starého paleolitu. Nejenom, že máme doklady o dalším rozvíjení loveckých technik (Schöningen a Bilzingsleben v Německu), ale poprvé se setkáváme s užíváním barvíva (Bilzingsleben) a provozováním poměrně složitých rituálních praktik, které snad mohou být kladeny do souvislosti s kultem zemřelých (Bilzingsleben). Zcela unikátní pak je patrně první doklad pohřebních aktivit tehdejších lidí (Sima de los Huesos, Španělsko), které nasvědčují i bohatému abstraktnímu myšlení příslušníků druhu *Homo heidelbergensis*. Otázkou zůstává, jak dlouho bude ještě trvat než zcela překonáme zažitá tradiční hodnocení našich předků jako primitivů, jimž tvrdá příroda a snaha po zabezpečení potravy bránila v používání všech výhod, kterými je na samém počátku vývoje lidského rodu Matka Příroda obdařila.

Doba kolonizátorů – střední paleolit

Střední paleolit v Čechách (počátek saale až vrchol posledního glaciálu) dělíme na dva stupně. Soubory industrií staršího stupně lze rámcově rozdělit na dvě základní skupiny, s pěstními klíny a bez pěstních klínů. Do první skupiny patří mladý acheuléen a moustérien tradice acheuléenské, do druhé moustérioidní kultury obecně. Pro poznání mladého acheuléenu jsou u nás nejdůležitější nálezy z Bečova IV, které dokládají vyspělou kulturu, pro kterou je charakteristické uplatňování levalloiské techniky a výroba bifasů s.l. (**obr. 7**). Její nositelé vyhledávali převážně severozápadní a severní Čechy, v blízkosti velkých a malých toků, je jejich výskyt odrazem krátkodobých loveckých

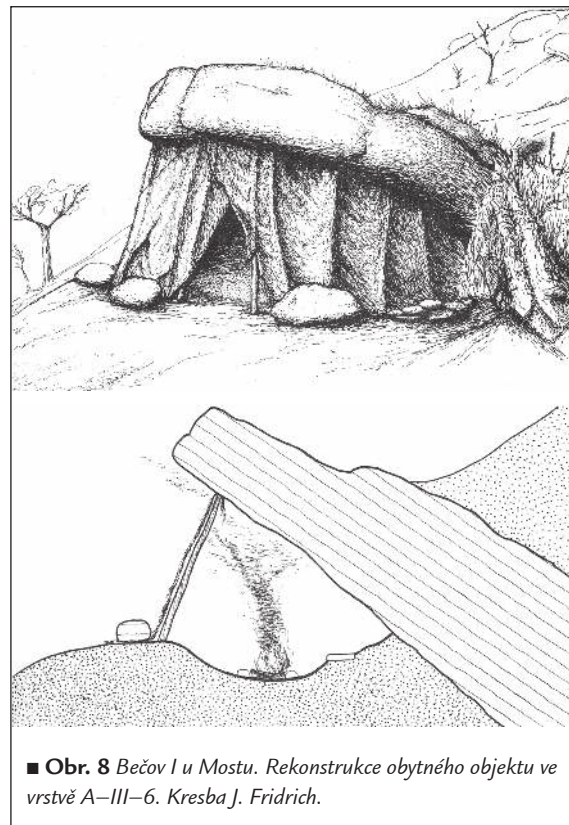

■ **Obr. 7** Bečov IV u Mostu. Ukázka kamenné šípové industrie. Kresba J. Fridrich.

a prospektorských aktivit (Sedlec III, Srbsko, Putim, Mutějovice, Křešice, Kolín?, Praha-Dejvice). Rozkvět této kultury spadá na počátek středního paleolitu. Do skupiny bez pěstních klínů náleží diverzifikovaný soubor moustérioidních kultur, které představují odlišnou technologickou i kulturní tradici, která v období staršího stupně středního paleolitu přejímá levalloiskou techniku i částečnou oblibu pěstních klínů. Tuto evoluci dokazuje klíčová sekvence středopaleolitických horizontů z naleziště Bečov I (obou částí, tedy A i B). Kulturní symbióza se odráží v moustérienu s acheuléenskou tradicí. Starší stupeň středního paleolitu představuje ve střední Evropě velmi složité a dynamické období, s rozrůzněním evolučně významných kulturních proudů. Doklady hovoří o zvýšené kulturní úrovni lidstva, projevující se stavbou dokonalejších příbytků (**obr. 8; 9**), ale i vyspělým estetickým cítěním a počátky výtvarného projevu (Bečov I, vrstva A–III–6). Mladší stupeň je doložen slaběji, což naznačuje jistou periferizaci oblasti vnitřních Čech, která vrcholí v následném mladopaleolitickém období. Čechy ztratily pro středopaleolitické lovce hodnotu ekonomicky významného teritoria a staly se postupně pouze testovacím a tranzitním územím. Archeologické doklady dovolují sledovat vývoj pouze na několika lokalitách, k nejdůležitějším patří opět Bečov I, se sekvencí vrstev A–III–3, A–III–2 a A–III–1. Archeologické kultury můžeme hodnotit pouze rámcově, v Čechách jsou doloženy okruhy moustérienu, moustérienu levalloiské tradice (jeskyně Nad Kačákem), moustérienu se zoubkovitou retuší (Bečov I) a micoquien (jeskyně Ve vrtech). Nově byla snad determinována přítomnost taubachienu (Praha-Ládví). Závěr středního paleolitu je reprezentován izolovanými nálezy listovitých hrotů (Praha-Libeň, Povělín, Lipí – vynírající micoquien), které dokládají zřejmě stupňující se tendenci k periferizaci českého území ve vztahu k nově se formujícím centrům vývoje v Podunají.

Mytíctí neandertálci

Tolik strohý výčet vývoje středopaleolitických archeologických kultur, ale co jejich nositelé? V Čechách

■ **Obr. 8** Bečov I u Mostu. Rekonstrukce obytného objektu ve vrstvě A–III–6. Kresba J. Fridrich.

a v celé Evropě je střední paleolit spojen s druhem *Homo sapiens neanderthalensis*, jenž opakovaně a po dlouhou dobu budí v odborné i laické veřejnosti rozporuplné reakce. Po svém objevu vyvolal nejprve bitvu učenců, potom provokoval badatele svojí schopností mluvit a v poslední době i možností, že by se mohlo jednat o našeho přímého předka. Pro tříbení logiky jsou tyto půtky učenců velmi potřebné a dokonce i nezbytné, ovšem za předpokladu, že k nim budeme přistupovat sine ira et studio. Dosud není zcela zřejmé, zda jsou tyto velmi často dehonestující způsoby zobrazování (**obr. 10**) lidé našimi přímými biologickými předky, každý si může vybrat (což platí i pro autorku tohoto článku), kulturně však potomky neandertálců bezesporu jsme a současní Evropané by na tuto skutečnost měli být náležitě pyšní. Právě oni totiž zúročili předlouhý a velmi komplikovaný vývoj lidského rodu v podobu, která nás překvapuje i po dlouhých tisíciletích dělicích nás od jejich života. Tento lidský druh byl nadán velmi vysokým stupněm adaptability, která v kombinaci s kulturou stála za úspěšným osídlením evropského kontinentu a jeho využíváním po dobu více jak 200 tis. let.

■ **Obr. 6** Tmaň u Koněprus. Ukázka kamenné šípové industrie. Foto J. Fridrich.

■ Obr. 9 Bečov I u Mostu. Revizní výzkum chaty neandertálce v roce 2005. Foto M. Kalíšek.

Jejich schopnosti můžeme poznávat prostřednictvím dokonale zvládnuté techniky opracování kamenné suroviny, která si v mnoha případech nezadá se skutečně řemeslnou zdatností. Stále častěji se objevují projevy nonutilitárních činností, a dokonce i pohřební praktiky, které jsou pro naše chápání posmrtného života a jeho víru v něj naprosto nespochybnitelné (inhumace – pohřbívání do země). Časť zranění (povýtce ta zhojená), se kterými se na kosterních pozůstatcích neandertálců setkáváme, svědčí o poměrně adrenalinovém způsobu života na straně jedné, ovšem na straně druhé nám neandertálce představují jako velmi zdatné léčitele i starostlivé pečovatele o slabé a nemocné. Dokonalá znalost přírody a jejich zdrojů pak jistě zástupce tohoto druhu vedla v Königsau

■ Obr. 10 Rekonstrukce podoby člověka neandertálského z roku 1909 v podání význačného malíře F. Kupky (podle Fridrich 2005).

v Německu k mírným úpravám přírodních nedokonalostí, v tomto případě k vylepšení vlastností přírodní pryskyřice a vlastně k výrobě první umělé hmoty. Přestože však střední paleolit patřil k velmi důležitým obdobím vývoje lidské kultury (zvláště jeho starší fáze), kulturně přímo navazující na poelsterský vývoj lidstva, zhoršení klimatu v zatím poslední době ledové, a s ním spojený výrazný tlak na neandertálskou populaci obývající rozsáhlé oblasti evropského kontinentu, přivedlo i těchto velice úspěšným lovcům a sběračům pád do propasti zapomnění a následný nástup nositelů kultur mladého paleolitu.

Literatura

Fridrich, J. 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha: ARÚP.

Fridrich, J. 1997: Staropaleolitické osídlení Čech. Památky archeologické – Supplementum 10. Praha.

Fridrich, J. 2005: Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů. Praha: Agentura Krigl.

Fridrich, J. 2007: Nejstarší, starý a střední paleolit. In: Vencel, S. (ed.) – Fridrich, J.: Paleolit a mezolit. Archeologie pravěkých Čech 2. Praha: ARÚP, 21–49.

Fridrich, J. – Fridrichová – Šýkorová, I. 2009: Nejstarší, starý a střední paleolit v Čechách – nástin vývoje, Archeologie ve středních Čechách 13/1, 7–84.

Summary

The beginnings of human culture in Bohemia

The Palaeolithic Age, the oldest phase of human history, rightfully deserves the attention of scientists. Jan Fridrich (1938–2007), the founder of modern Palaeolithic research in Bohemia, played a key role in the research process in this field.

The settlement of Central Europe stretches into the distant past, to the period of the Lower Pleistocene when even the Central European territory in the period of climatic optima provided sufficiently suitable conditions for people who were not yet adapted to colder temperatures. This period can be characterized by a model of dynamic pulsations of biocenoses and human populations. The oldest locations (Beroun – railway, horizons AIII and AII) can be dated to the Tegel period (1.8–1.7 million years ago), culturally to the Proto-Acheulian or Acheulian s.l. (Fig. 1). Additional finds, Suchdol I, II, are from the Waal, the latest Čakovice at its end, all three to the developed Oldowan circuit. Bohemia was repeatedly settled for short periods of time in this period.

In the period of immigration to Central Europe the cultural uniformity of the Early Palaeolithic was disrupted by a wide range of development trends resulting from the regional differences of the settled world, which gave rise to the Acheulian s.s. and Lower Palaeolithic small – size industry s.l. Most important for the earlier phases of the Lower Palaeolithic period is Přezletice (Fig. 2) with a sequence

of five archaeological horizons (A1 – A5), the most significant of which is A3 with a residential feature, a fire pit and activity zones (Fig. 3; 4). This is the type site of the Přezletice period. Additional sites include Bečov IB, Hořešovičky and Braškov, Beroun AI. The Bečov II site represents Lower Acheulian culture. The later phase of the Lower Palaeolithic could be divided on the basis of finds from the Račíněves, Tmaň, Velké Přítočno, Kročehlavy, Karlštejn – Altán and Horky II sites. The primary site in the Czech Republic is Račíněves, with remnants of specialised processing activities (fire pit and drying oven), accompanied by small industry and bone tools that we classify in the Reinsdorf interglacial (OIS 11), in terms of absolute dating to the period around 0.4 million years ago (Fig. 7; 8).

We divide the Middle Palaeolithic Age in Bohemia (the beginning of the Saale up to the Hengelo period at the final glacial stage) into two phases. Assemblages of industry from the earlier phase can be divided into two basic groups: with hand – axes and without hand – axes. Acheulian (Upper) industry and the Mousterian of Acheulian tradition belong to the first phase; Mousteroid cultures s.l. belongs to the second phase. Finds from Bečov IV, followed by Sedlec III, Srbsko, Putim, Mutějovice, Křešice, Kolín?, and Praha – Dejvice are the most important in this country for understanding the Upper Acheulian period. The blossoming of this culture took place at the beginning of the Middle Palaeolithic period. The diversified assemblage of Mousteroid cultures belongs to the group without hand – axes. A key sequence of Middle Palaeolithic horizons from the Bečov I site (both A and B parts) demonstrates this evolution. Cultural symbiosis with the Acheulian tradition is reflected in the Mousterian. In Central Europe the earlier phase of the Middle Palaeolithic represents a very intricate and dynamic period with differentiated cultural movements of evolutionary significance. Evidence speaks of the elevated cultural level of humankind manifested in the construction of better dwellings as well as proof of a more advanced aesthetic sensitivity and the beginnings of artistic expression (Bečov I, layer A-III-6) (Fig. 10). The later phase is not as well documented, which indicates a certain peripheralisation of inner Bohemia that peaks in the subsequent Upper Palaeolithic period. For the Middle Palaeolithic hunter Bohemia lost its value as an economically important territory and gradually became merely a testing and transit territory. Archaeological evidence permits the monitoring of development at only a few locations, of which one of the most important is again Bečov I, with the sequence of layers A-III-3, A-III-2 and A-III-1. We can make only a general evaluation of archaeological cultures: documented in Bohemia are circuits of Mousterian s.l., Mousterian Levallois tradition (Nad Kačákem Cave), denticulate Mousterian (Bečov I) and Micoquian (Ve Vratech Cave). The presence of Taubachian (Praha – Ládví) has been recently determined. The end of the Middle Palaeolithic period in this country is represented by isolated finds of leafblade – like points documenting the apparently escalating tendency toward the peripheralisation of Czech territory in relation to the newly forming centres of development in the Danube River valley.

Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru č. AV0Z80020508.